

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

SEBESTYÉN, Éva

A rabszolga az ambundu falufőnökök „kézirattáiraiban”, Angola / The slave in the "archives" of the ambundu village chiefs

Eredeti közlés /Original publication:

in: Vargyas Gábor szerk.: *Fehéren, feketén – Varsánytól Rititiig*, Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, 2. kötet, 2004, Budapest, L'Harmattan, 287–302. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.002.925

Dátum/Date: 2018. június / June

filename: sebestyeneva_2004_AmbunduFonok

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

SEBESTYÉN, Éva: A rabszolga az ambundu falufőnökök „kézirattáiraiban”, Angola / The slave in the "manuscript stores" of the ambundu village chiefs, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–22. old.**, No. 000.002.925, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a főnökök jogosultságát érvényesítő régi portugál nyelvű iratok felfedezése, a rabszolga az ambundu főnöki iratokban, A rabszolga-fogalom előfordulásának longue durée-elemzése, a társadalmi rend és a rabszolgaság, a rabszolga mint árucikk és a társadalmi következmények, egy eset a rabszolgává válásról, összegzés

African studies in Hungary, the discovery of old Portuguese-language documents enforcing the chiefs' authority, the slave in the archives of ambundu, longue durée analysis of the notion of slavery, social order and slavery, slave as commodity and social consequences, a case of becoming a slave

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A RABSZOLGA AZ AMBUNDU FALUFŐNÖKÖK „KÉZIRATTÁIRAIBAN”, ANGOLA*

SEBESTYÉN, Éva

in: Vargyas Gábor szerk.: *Fehéren, feketén – Varsánytól Rititiig*, Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, 2. kötet, 2004, Budapest, L'Harmattan, 287–302. old.

1986–1988 között angolai terepmunkám során 17–20. századi keltezésű, portugál nyelvű iratokat fedeztem fel Dembos járás (Bengo tartomány) és Samba Cajú járás (Cuanza Norte tartomány) falvaiban, amelyek ambundu falufőnökök tulajdonát képezik. A portugál nyelven alig vagy egyáltalán nem beszélő, írástudatlan főnökök többsége kevéssé ismerte az iratok tartalmát, de nagyon értékesnek tartotta azokat, és különleges elővigyázattal őrizte évszázadokon át. Hatalmi jelképeik legfontosabbikának tekintették, mivel a falufőnök, a *soba*¹ ágazatára vonatkozó adatokat tartalmazta.

A portugál közigazgatással több évszázadon keresztül együtt élő ambundu „elit” a portugáloktól kölcsönvett rögzítési formán (a végrendelet formájában leírt nyilatkozatokon) keresztül érvényesíti jogosultságát a társadalomban elfoglalt státusára. A falufőnökök legitimitását az első földfoglaló ágazathoz való tartozásuk adta, s ezért az ágazati földek feletti hatalmuk védelme képezi az iratok központi témáját.

* E cikk angol nyelvű, „Slave in the Mbundu Chiefs «Archives», Angola” című változatát az UNESCO által 2004. március 17–18. között Maputóban szervezett „Slave Routes and Oral History” című konferencián adtam elő. Ezúttal is szeretném köszönetemet kifejezni a Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatóságának az utazás támogatásáért.

¹ A *soba* kimbundu eredetű szó (*jisoba*), jelentése: egy ambundu közigazgatási terület vezetője (Heintze 1985, 127. old.). A cikkben előforduló kimbundu nyelvű szavaknál dőlt betűt használok. Kivételt képeznek az etnikumok és nyelveik nevei (ezért a nyelvre használatos „kimbundu” és a népelnevezésre alkalmazott „ambundu” elnevezéseket sem írom dőlt betűvel), a gyakran használt földrajzi neveknél pedig megtartottam a portugál helyesírási szabályokat, mint pl. Ilmbos, Ambaca, Cassange stb.

Bár a helyi portugál bíróságokon lezajlott pereknél felhasznált régi okiratok tartalma igen eltérő, közös vonásuk, hogy a perben felperesként részt vevő falufőnök elődeitől örökölt, írásban rögzített nyilatkozatokat perdöntő indokként mutatta be a bírónak. Az 1986 és 1988 között szerzett terepmunka-tapasztalatom szerint – megegyezően a Fortes (1965, 170. old.) által leírtakkal – a leszármazási szabályok szerepe a rokonsági szervezetben éppen olyan fontos, mint a politikaiban. A társadalmi szerveződés egy adott társadalom vezető ágazatain keresztül átszövi, meghatározza a mindenkori, s így a mai ambundu hatalmi rendszert is. A vezető ágazatokból megválasztott falufőnökök tulajdonában levő okiratok az ágazati hatalmat hatékonyan legitimáló eszköznek bizonyultak a portugál gyarmatosítás korában. A függetlenség kivívása után, 1975-től, néhány ambundu falufőnök kísérletet tett arra, hogy ezt az elvet² továbbra is életben tartsa.

Az Ambaca katonai erőd fennhatósága alá tartozó falvakban a 18. századtól³ kezdve folyamatosnak tekinthető a portugál és afrikai együttélés. Itt nem két jól különválasztható csoportról van szó, amelyeket portugál gyarmatosítókra és afrikai gyarmatosítottakra lehetne felosztani, valamint a gyarmati helyzetben történő érintkezés sem nevezhető lineáris folyamatnak. E cikk az ambundu főnöki iratok egyik kiemelkedő témakörén, a rabszolgaságon keresztül elemzi a kulturális kölcsönvétel jelenségét.

A kora angolai gyarmatosítás-történethez tartozik, hogy a 18. század második feléig, nevezetesen a Pombal márkiköréhez tartozó főkormányzók megjelenéséig, Ambaca erődkapitányai a helyi ambundu arisztokrácia tagjaiból kerültek ki. Következtetésképpen az írás átadása, elterjesztése az általános gyakorlat ellenére nem a misszionáriusokon, hanem az afrikai származású, portugál szolgálatban levő köztisztviselőkön keresztül történt meg, akik feltehetőleg kineveltek alkalmazottaikból, rokonaikból egy afrikai írástudó réteget. Az írásbeli rögzítés szokása a 18. század második felére általánossá vált az

² Samba Cajú körzetben több falu is megírta saját történetét oly módon, hogy falugyűlést hívtak össze, és megkérték a legöregebb tanácsadókat, hogy emlékezetből mondják el a falu eredetének, kialakulásának legfontosabb eseményeit. Ez az írásban rögzített visszaemlékezés szerkezetében, tartalmában megegyezik az ambundu falufőnökök tulajdonában levő 17–20. századi iratokkal.

³ 1612-ben kezdték el és 1624-ben fejezték be egy új és egyben végleges helyen az Ambaca katonai erőd építését.

ambundu falufőnökök között: Nemcsak egy-egy írástudó telepese szolgálatát veszik igénybe a számukra fontos iratok, mint például testamentum elkészítésére, hanem a lejegyző nevének említése nélkül belső levelezésekre is találunk számos példát. A 19. század közepéig a falufőnökök iratai az uralkodó ágazatok hatalmát legitimizálták az adott terület meghódításának, természetes határainak, szomszédainak ismertetésén keresztül. Különös gondot fordítottak az uralkodó ágazat életében felmerülő konfliktusok rendezésére, amelyek sokszor valamelyik családtag rabszolgává tételével – vagy éppen jogtalan elfogásával és eladásával – végződtek. A konfliktusok kizárólag szomszédos faluvezetők között zajlottak; sohasem tesznek említést a portugál közigazgatás vagy bármely portugál telepese részéről történt zaklatásról, jogtalan eljárásról. A mindenkori ellenfél egy szomszédos afrikai autoritás, akivel szemben a portugálok segítségét kérik, hogy döntőbíróként járjanak el peres ügyekben. Így feltehető, hogy a falufőnökök általi íráshasználat és a peres ügyek portugál nyelvű, írásban történő rögzítése a portugál közigazgatás számára készült, hogy tanúbizonyságként szolgáljon az alperesek ellen.

Érdekes módon, amikor a portugálok a 19. század második felétől fokozatosan és a 20. század elejére bevégezték az Angola partsávján túli *hinterland* katonai elfoglalását, az iratok nem foglalkoztak e hódítással, és elfogadták azt a tényt, hogy Angola a portugáloké. Az írásbeli feljegyzésekből eltűnik az uralkodó ágazat hatalmának védelme, helyette a falufőnök és családtagjai közötti levelezés, a családon belül előforduló adásvételi szerződések, hagyatékok témája veszi át a régebbi tematika helyét. A régebbi konfliktusok oka – a szomszédok közötti hatalmi viszály – teljes mértékben eltűnik a portugálok katonai és ennek következtében hatalmi térhódításával. A portugálok által jóváhagyott vagy akár kinevezett falufőnökök hatásköre a 20. században leszűkült a falu belső konfliktusainak rendezésére. A falvak közötti területi viszályokon keresztül érvényesülő hatalmi villongásokra tett utalások a helyi portugál közigazgatás megerősödésével teljes mértékben megszűntek. A 187 iratból álló, 17–20. század között keletkezett korpusz jellegzetessége, hogy a falufőnökök sohasem kérik a helyi vagy a központi portugál közigazgatás segítségét egy portugál származású katona, kereskedő, gyarmati tisztviselő, elsősorban adószedő túlkapásai ellen. Pedig a történeti források, az angolai főkormányzók éves jelentései állandóan visszatérnek a falufőnökökkel szembeni visszaélésekre. Számos tiltás is születik, hogy fehér, mulatt ne hagyhassa el a

tengerparti sávot, és ne zavarja meg a központi kormány és a belterület afrikai vezetőinek békés kapcsolatát. Valamennyi iratot a vazallusi helyzet elfogadása jellemzi; a 18. századi iratokban még megkülönböztetik a vazallusi állapotot (amit elfogadnak) a portugál szolgálatban teljesítendő, alantásnak számító feladatoktól (amelyeket több iratban is kategorikusan visszautasítanak).

Az iratok másik közös vonása, hogy egyáltalában nem tesz direkt említést a falufőnököknek a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben való részvételéről. Pedig a történeti források szerint Ambaca-erőd a transzatlanti rabszolga-kereskedelem egyik legfontosabb kereskedelmi kapuja, elosztópiaca volt az északkeletről, Kassanje felől jövő rabszolgakaravánok számára. Feltételezni lehet csak, hogy az afrikai bíróság által rabszolgaságra ítélt vétkesek közül számosan nemcsak a helyi, házirabszolgák körét bővítették, hanem bekerültek a nemzetközi rabszolga-kereskedelembé is.

A rabszolga az ambundu főnöki iratokban⁴

A téma az ambundu „kézirattárakban” legkorábban Caxinda falu iratai között jelenik meg a 18. században (1762), legkésőbb pedig a 20. században (1918) találkozhatunk vele.

A 18–19. századi iratokban rögzített végrendeletekben a rabszolgaság témája a falufőnök ágazatában előforduló viszály részét képezi. A rabszolgává válást a fennálló jogszokások megsértése vagy szabad emberek jogtalan fogságba ejtése okozhatja. A rabszolga egyik esetben sem fogható fel pusztán áruként, sokkal inkább a megbomlott rend visszaállításához szükséges kártérítésnek, bármikor kiváltható zálognak tekinthető. A 20. századi iratokban a falufőnök családi levelezésében előforduló rabszolga már nem a fennálló szokások megszegőjeként (*quituchi*⁵, *opanda*⁶), hanem egyszerűen egy piacon beszerezhető árucikként jelenik meg.

⁴ Lásd 1. számú melléklet.

⁵ 1986 és 1989 között, ambundu falvakban végzett terepmunkám során számos esetben találkoztam e kimbundu kifejezéssel. Az ambundu jog szerint bűnnek tekintett bármely cselekedetet *quituchinak* neveztek el.

⁶ A kimbundu eredetű *opanda* házasságtörést, fiatal lányokkal történő nemi közösetlést jelent, kitudódás esetén a vétkes férfinak kártalanítania kell a nő ágazatát. A fizetség a 18–19. században gyakorta a férfi ágazatához tartozó

A 18–19. századi rabszolga-előfordulások skálája igen széles. A 18. században a falufőnök nyilatkozataiban a rabszolga egymástól eltérő aspektusokban jelenik meg. A végrendeletek záradékaként hangsúlyozzák, hogy a falufőnök ágazatában a felmenők között nincs rabszolga, ezért tiszta, azaz közmegbecsülésnek örvendő az ágazat, és bármikor lehet belőle újabb falufőnököt választani. Terepmunkatapasztalataim alapján az ágazat „tisztasága” még a 20. században is fontos szempont volt az ambundu tisztségviselők megválasztásakor. A 18. században a tisztaság fogalmához tartozott, hogy a falufőnök számára méltatlan megbízást sem vállalhatott el, így nem lehetett a portugálok irányította fekete hadsereg (*guerra preta*) tisztje (*quilamba*⁷), aki leszámoló hadjáratban vett részt a vazallusi helyzet ellen fellázadt falufőnökökkel szemben, s nem lehetett a rabszolgavadászatban részt vevő személy sem (*empacasseiro*⁸ vagy *quimbar*⁹). A 18. századi iratokhoz tartozik még, egy igen kevésbé ismert etnográfiai adatban, a menyasszony hozományában szereplő rabszolga. A menyasszonyváltás, az iratok adatai alapján értékben igen hasonló a menyasszony hozományához, amiből arra lehet következtetni, hogy ez szövetségben levő falufőnökök egymás közötti ajándékozása volt: kicserélték az ágazatukban levő lányokat. A menyasszonyváltás (*alernbarnento*¹⁰) és ennek szíves fogadását jelző és megerősítő, a vőlegény ágazatának átadott ajándék (*tregamento*¹¹) szimbolikus értékű adományok voltak

szabad ember elzálogosítása (Caxinda iratok) (Ribas 1994, 222. old.).

⁷ *Quilamba*: a portugál szolgálatban harcoló fekete hadsereg kapitánya, aki részt vesz a portugálok ellen fellázadt falufőnökök leigázásában; emiatt még a behódolt, vazallus ambundu főnökök is megvetik, utálják őket (Cadornega 1972/I, 247. old.).

⁸ A kimbundu *mpakasa* portugálosított változata. A fekete hadsereg katonája, aki részt vesz a független vagy vazalluságát megszüntetni akaró falufőnökök elleni háborúban és rabszolgaszerzésben (Ribas 1994, 93. old.).

⁹ A fekete hadsereg szabad (tehát nem rabszolga) származású, portugál katonai erődökben, vásárokon rendfenntartó feladatokat ellátó katonája (Heintze 1985, 126. old.).

¹⁰ A kimbundu *ilembu* (*kulemba*) szóból származó, elportugálosodott kifejezés. Jelentése a vőlegény által a menyasszony anyai ágazatának ajándékozott menyasszonyváltás, amely válás, haláleset következtében részben vagy teljesen visszakövetelhető (Ribas 1994, 2–3. old.).

¹¹ A *tregamento* ismeretlen eredetű kimbundu kifejezés. Azt az ajándékot jelenti, amit a menyasszonyváltás átadása után a lánykérés fogadásának kifejezésére adtak a vőlegény ágazatának. A *tregamentót* meg kell különböztetni

a két falufőnök közötti szövetség megerősítésére. A két ajándékozási rendszer között az volt a különbség, hogy míg a menyasszonyváltás gyarmati árukból állt (hordó bor, szövetek stb.), addig a szíves fogadást jelző ajándék, valamint a menyasszony hozománya helyileg beszerezhető ajándékokból (vadhúsból, rabszolgákból stb.). A rabszolga megjelenésének harmadik típusa a falufőnök szabad családtagjainak elrablása és rabszolgaként történő eladása volt, amelyben a sértett fél Ambaca erődkapitányához {fordult jogorvoslatért. A negyedik típus – a 19. században kizárólag e típus marad meg – az, amikor a társadalmi kódex (*quizila*¹²) megsértése következtében a vétkes ágazata rabszolgának zálogosítja el valamelyik szabad férfitagját.

A leggyakoribb vétek, összefoglaló nevén *quituchi*, magába foglalja a társadalmi kódex megszegőinek széles skáláját. Idetartozik a jogtalan eltulajdonítás (érdekes módon csak veteményeskertekből, gyümölcsösökből származó lopás: manióka, banán stb.), a tiszteletlen magatartás az ágazat vezetőivel szemben (az unokahúg nem kínálta meg ebéddel nagybátyjait), a boszorkányság (*quixinbi*¹³), paráználkodás (*opanda*). Valamennyi esetben a falufőnöknek az egyik rokona vétkét kell elsimítania, s ezt az esetek többségében nem gyarmati áruval vagy helyi termékkel teszi, hanem az ágazat szabad férfi tagjainak zálogba adásával. A rabszolgaság átmeneti létet jelent, es a rokonok mindent elkövetnek, hogy kiváltsák a rabszolgasorba kerülőket. Tehát különösnek tűnik, hogy a transzatlanti kereskedelem legális és illegális korszakát felölelő 18. és 19. században sohasem esik szó a rabszolga vételi, eladási áráról; személye nem önmagában, hanem mindig valamilyen jogi esethez fűződően kerül említésre. Mindössze egy példa van a 19. század közepéről, amikor két nagybácsi el akarja adni unokaöccsét Luandában, aki furfanghoz folyamodva először közli, hogy ő szabad ember, aztán megsebesíti magát, hogy a kereskedő számára értéktelenné váljon. Ezekből az adatokból arra a következtetésre lehet jutni, hogy a nyilatkozatot tevő falufőnökök nem vettek részt közvetlenül a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben. A házirabszolgává válás és az attól való megváltás a helyi váltópénz értékű termékeken –

a házasság létrejöttékor az apja házából távozó fiatalasszonynak nyújtott hozománytól, amelyet portugál szóval (*dote*) említenek az ambundu kéziratok.

¹² A *quizila* egész Angolában használatos szó, amely egy konkrét etnikum, közösség íratlan szabályainak betartására vonatkozik (Heintze 1985, 127. old.).

¹³ A kimbundu *kisimbi* szóból származik, első jelentése 'vízi sellő', 'élő ember'; leginkább asszonyra vonatkoztatva bűbájossággal vádolt személyt jelent.

mint például a sónyaláb – alapult. A 20. században a háttértörténet eltűnik, a rabszolga árucikként jelenik meg, akiért termékeket vagy pénzt fizetnek.

A rabszolga-fogalom előfordulásának longue durée-elemzése

A 18–20. század között többfajta átalakuláson ment keresztül a „rabszolga” fogalma. A legárnyaltabb és legtöbb kifejezést a 18. századi iratokban lelhetjük fel.

A háztartásban élő rabszolgák csoportja, a *quisico* a tulajdonos legfontosabb vagyona. Végrendeletében az anyaági leszármazottakra hagyományozza őket, és eladási tilalom alatt állnak. Ezen a csoporton belül külön réteget képvisel a kedvenc rabszolganő, a *moleca*¹⁴ és annak leszármazottai. Családon belül a *moleca* ajándékként is adható, mint amikor például egy nagybácsi háztartási alkalmazottnak szánja és ajándékozza unokahúgának a tulajdonában levő molecát. Feltehetőleg valamelyik ágazati vezető ágyasáról van szó, akinek nemcsak személyét, hanem a leszármazottait is végrendeletében védelmezi, a leszármazási ágat is gondosan ismerteti, hogy véletlenül se keverjék össze ezt az ágat az ágazat szabad női tagjainak leszármazási ágával. Ugyanakkor eladási tilalom alatt áll e rabszolgaágazat összes leszármazottja.

A falufőnök házirabszolgáinak egy másik csoportját képezi a *quicuba*. Idetartoznak a mesteremberek (kovácsok) és az utazása alkalmával kíséretül szolgálók, akik feltehetőleg testőri, katonai funkciót is ellátnak a falufőnök személye körül.

A vizályban levő falufőnökök között gyakori volt egymás házirabszolgáinak elrablása és eladása, ugyanakkor egymás kiségitése is az elszökött rabszolgák elfogásában. Mivel a rabszolgák adásvételéről nincs semmilyen adat, az iratokból nem derül ki, mennyi egy rabszolga kereskedelmi ára. Számos esetben a falufőnökök rabszolgával és gyarmati árukkal fizetnek egymásnak egy-egy földterületért. A meg-

¹⁴ *Moleca*, hímnemű alakja *moleque*. Kikongo, kimbundu, umbundu eredetű szó *mi/mu/aa-nleekébol* származik, jelentése 'fiatal, alattvaló' (Castro 2001, 287. old.). A történeti források és a jelenkori használata is serdülőkorú fiatal fiúra (*moleque*) vagy fiatal lányra vonatkozik (*moleca*). Heintze szerint fiatal, 13–14 év körüli rabszolgát jelent, és az ambundu szövegekben is ebben az értelemben fordul elő (Heintze 1985, 125. old.).

szökött rabszolga visszaszolgáltatásáért is díjazás jár, amit a más esetekből is ismert, helyi pénz értékű sónyalábbal elégítenek ki.

A 19. századi iratokban a „rabszolga” szó nem sokszor fordul elő, inkább csak a rabszolgává válás ténye. A legtöbb eset egy anyai nagybácsi vétkére utal, melynek következtében egy családtagot zálogba helyeznek abban a reményben, hogy majd a későbbiekben valaki kiváltja őt. A kiváltást is sónyalábban¹⁵ fizetik meg. Érdekes módon az ágazat legidősebb női tagja rendelkezik a család „bankszámlájaként” működő sónyalábokkal, és ő váltja ki a rokonai egyik csoportja által elzálogosított családtagokat. Az *escravo* (portugál 'rabszolga') helyett a 19. század végétől megjelenik a kimbundu eredetű *moleque* szó a legkülönbözőbb variánsaiban (*moreque*, *moquereque*). A 20. században is folytatódik, egészen 1918-ig, az *escravo* e a *moleque* kettős használata, a *moleque* „fiatal rabszolgafiút” jelent. A jelenkori nyelvhasználatból kiveszett a rabszolgára utaló jelentés, és csak kamasz fiúk családi megszólítására használják a portugál nyelvterületeken. Az *escravo* elnevezés, kor megjelölése nélkül, a társadalmi helyzetre utal.

A 20. századi ambundu iratokban egyaránt előfordul a *moleque* és az *escravo* szó. A megkülönböztetés itt is a rabszolga életkorára utal: a fiatalra használják a *moleque* elnevezést, az idősebbekre az *escravót*.

A társadalmi rend és a rabszolgaság

A rabszolgasághoz vezető út szoros összefüggésben áll az ambundu világnézettel, mely szerint a bármilyen okból megbomlott rendet helyre kell állítani. A társadalmilag káros tett kiváltotta diszharmóniát az öregek tanácsa ítélettételen keresztül állítja vissza. Az ambundu jog megkülönbözteti az egyén életét megkárosító vétkeket a társadalom egészére veszélyes bűnöktől.

A *quituchi* csoportba tartozók többsége egyének közötti jogorvoslást igényel, ilyen például a paráználkodás, a lopás. De az egész társadalom kiegyensúlyozottságát fenyegető bűnök, mint a boszorkányság

¹⁵ A Quisama sóbányáiból származó sónyalábokat a 18–19. században pénz gyanánt használták az ambunduk a belső kereskedelembe. Caxinda iratokban is több ízben szerepel a rabságba ejtett vagy elzálogosított rokon váltásdíja részeként szereplő sónyaláb. Egy 1852-ben keltezett irat szerint 50 sónyalábert váltották ki az elzálogosított családtagot.

vagy a visszaeső bűnös tettei a legnagyobb büntetéssel, a kirekesztéssel járnak, ami lehet akár száműzés, akár rabszolgának eladás.

A vétkes többnyire az anyai nagybácsi,¹⁶ aki társadalmi szerepénél fogva uralja saját ágazatát, így az általa elkövetett bűn ellenszolgáltatását is a saját ágazatával, a vétlen férfirokonokkal fizetteti meg, őket zálogosítja el, esetleg adja el. Az anyai nagybácsi saját nyereszkesedési vágyát kielégítve is értékesítheti rokonait. Az iratok nem tartalmaznak olyan beszámolót, mely szerint az öregek tanácsa elítéli, vagy a falufőnök kárvényezésére a portugál közigazgatás megbünteti a kapzsi anyaaági nagybácsikat. Az anyai nagybácsi tetteit belső családi ügynek tartja az ambundu kódex, és nem avatkozik bele, tehát nincs bűn és nincs vétke a faluközösség szintjén. Ha viszont a vétke két különböző ágazatot érint, akkor összeül az öregek tanácsa, és dönt az egyént vagy a közösséget érintő bűn felől. Az igazságszolgáltatás egyetlen esetben sem az érintett személyek, hanem az ágazataik között történik. A vétkes személy ágazatának kell törlesztenie a vétlen ágazat javára. Ez termékek, gyarmati áruk és a későbbiekben pénz kifizetését jelenti. A néprajzi terepmunka adatai szerint az igazi kedvezményezett nem az ártatlan ember ágazata, hanem az ítéletet hozó öregek tanácsa, ugyanis ők osztják el egymás között a bírság összegét. Az ítélet sokkal inkább szimbolikus jellegű, a rend visszaállítására vonatkozik, semmint a bűnös elítélésére vagy a kárvallott kártalanítására. Ez alól csak az egész közösségre veszélyes bűnök miatti ítélethozatal jelent kivételt, ahol a bűnös tényleg meglakol, fizikai, lelki szenvedés vár rá, hiszen elűzik a közösségből, és a kitaszítás ténye lelkiileg összeroppantja, akár az a sorsa, hogy új társadalomban kell páriaként élnie, akár ténylegesen rabszolgának adják el.

A rabszolga mint árucikk és a társadalmi következmények

A 17. és 20. század közötti iratokban megkülönböztetik a háztartáshoz tartozó és el nem adható rabszolgákat – akiket sokszor fiainak nevez a nyilatkozattevő – a kereskedelmi célokra használt rabszolgáktól. Az utóbbiaknak nincs gyűjtőneve, és az iratok alapján nem derül ki, hogy ténylegesen egy külön csoportról van-e szó, vagy pedig a házirabszol-

¹⁶ A kimbundu elnevezése *dilemba*, többes számban *malemba*. Egyszerre jelenti az anyaaági nagybácsit és egy anyaaági ágazat vezetőjét.

gák egy részét időnként kereskedelmi tranzakcióban értékesíti tulajdonosuk.

A házirabszolgák esetében is külön csoportot képeznek a női rabszolgák, a molecák. Velük kapcsolatban megkülönböztetett figyelmet találunk gazdáik nyilatkozataiban. Általában a végrendeletek egyik része foglalkozik a jövőjükkel való gondoskodással, eladási tilalmukkal, családon belüli elajándékozásukkal, és egy esetben felszabadításukkal. Férfi rabszolgák sohasem részesülnek megkülönböztetett bánásmódban, amiről arra lehet következtetni, hogy ezek a molecák feltehetőleg gazdájuk ágyasai voltak, és a védelem a közös gyermekeik miatt lett írásba foglalva.

A férfi rabszolgák esetén a nem házirabszolgáknak nevezettek „bankszámla” szerepet töltöttek be tulajdonosuk életében: adták-vették őket, szabad, de fogságba esett családtagot váltottak ki velük, adót fizettek, földparcellát vettek, a menyasszony hozománya részeként adományozták, örökség részeként fiaikra hagyták őket.

A harmadik csoport a szabad emberek átmeneti rabszolgasága, ami ágazatuktól függően lehet átmeneti vagy végleges. Csak a transzatlanti kereskedelem legális és illegális szakaszában létezik ez a csoport a 19. század utolsó negyedéig; a felvevőpiac megszűntével az iratokból eltűnik a szabad emberek elrablása vagy a családtagok rabszolgává tétele.

Egy eset a rabszolgává válásról¹⁷

A mellékletként szereplő irat elemzése egy konkrét eseten keresztül nyújt betekintést a házirabszolgaság és a transzatlanti rabszolga-kereskedelem összefüggésére. Az exportra szánt rabszolgaforrás egy jelentős része az afrikai vezetőkön keresztül jutott el az európai vagy brazil rabszolga-kereskedőkhöz. Az 1762-ben keltezett kézirat műfaja a nyilatkozatot tevő ambundu ágazatvezető szerint egy testamentum, mely a portugál végrendelet néhány jellegzetes formuláját tartalmazza. Bevezető részében feltünteti a nyilatkozat időpontját, helyszínét, az írnok nevét és a – portugál végrendeletekre jellemző – hivatkozást a halál előtt utolsó pillanatra. A végrendelet tartalmában nem a hagyatékra szól, nincs is semmilyen utalás a jogosultakra vonatkozóan, és a záró rész nem említ tanúkat, csupán a végrendelkező személyes aláírás-

¹⁷ Lásd 2. számú melléklet.

sát tartalmazza. Tehát itt is érvényes a cikkben már a korábban is megfogalmazott állítás, miszerint az ambundu kéziratok a portugál közigazgatás modelljeit csak formailag veszik át, de tartalmukban saját hagyományaiknak megfelelően rögzítik nyilatkozataikat. Érdekes módon nemcsak a 18. századi portugál, hanem a 18. századi magyar¹⁸ végrendeletek tanulmányozásánál is azt a közös vonást találtam, hogy a középkori oklevelek szerkezetét követik. Megőrzik a középkori okirati formát, s három részre tagolódnak: bevezetés, tárgyalás és záradék. Mind a portugál, mind a magyar végrendeletek *dispositió*jának kezdő sorai megegyeznek.

„A bevezetésben a végrendelkező megindokolta elhatározásának okait, többnyire személyes állapotára hivatkozott. Betegnek érezte magát, erőtlennek, különböző betegségek kínozták, s így nem volt képes tovább vagyonával rendelkezni, gazdálkodni, tehát »igazságot« kívánt tenni leszármazói között, kevés javacskáit meg akarta osztani »háza népe« között.”¹⁹

A végakarat kifejtésének utolsó mondatában viszont van eltérés a magyar és az angolai hagyomány között: az angolai végrendelkező – az európai középkori szokásokkal ellentétben – nem javakat akart szétosztani, hanem leszármazottai ágazati hovatartozását szándékozott megerősíteni és így az ambundu társadalomban betöltött státuszukat biztosítani. A tárgyalásban, a rendelkezési részben (*testatio*) az ágazati hovatartozást bizonyító tények felsorolása következik (a vezető ágazat eredettörténete, migrációja, földiének határbejárása, ágazati leszármazási vonal ismertetése). E záradék megegyezik a középkori oklevél modelljét követő végrendelettel, miszerint a végrendelkezés megtörténtének és közhitelének bizonyítékait, illetve szankcióit foglalta össze. A 18. században lejegyzett többi irathoz hasonlóan az ágazat jövő generációi számára nyilatkoznak az anyaágon nyilvántartott genealógiáról és a nyilatkozatot tevő idejében vagy felmenői életében elkövetett vétkekről és azok jogorvoslatairól.

A jelen nyilatkozat öt generációt foglal magában: a feltehetőleg ágazatalapító Caxinda Cadalla falufőnököt, második generációként az ő két fiú- és egy lánygyermekét; a harmadik generációban csak a

¹⁸ Tárkány Szücs 1961, 150. old.

¹⁹ Uo., 151. old.

lánygyermek lányait és férjeit említi meg. A szövegkörnyezetből és Caxinda falu „kézirattárában” levő két másik, 18. századi iratból arra lehet következtetni, hogy a nyilatkozatot tevő Dom Ant3nio Andreza a negyedik generációhoz tartozik, ambundu alágazati neve (*quimbi*) alapján a második generációhoz tartozó egyik fiú, *Cinby* Cadalla unokája. Erre utal az a tény is, hogy Andreza a második generációhoz tartozókat nagyszüleinek nevezi. A negyedik generáció érdekessége még, hogy nem a Caxinda ágazatot követi csupán, hanem a Caxinda ágazatba, házasság révén, a harmadik generációban bekerült Capelle-ágazatot is. A negyedik generációban bekövetkezik az első konfliktus: az idősebb – feltehetőleg a falut alapító – Capelle falufőnök, Dom Francisco elrabolja a területén élő, anyaági vonalon rokon Andreza házirabszolgáit.

Az ötödik generációban kiteljesedik a konfliktus. Dom Francisco fiai – Dom Antonio Josephe, Capelle falufőnöke és fivére, Dom Miguel, Capelle *Melunduja*²⁰ – ellopják és eladják Andreza fiát, Dom Manuelt.

A végrendelet lényegét képezi ez a záró rész, melyben az apa tisztázni szeretné fia szabad mivoltát és jogtalan elrablását, valamint az ügyvel kapcsolatos saját *tehetetlenségét*. Ugyan megpróbál elégtételt venni, és ugyannyi rabszolgát rabol el a fiát elrabló falufőnöktől, amennyit annak apja rabolt el tőle régebben, mégis tudatában van, hogy fiát ily módon nem kaphatja vissza, ezért a gyarmati bírósághoz fordul jogorvoslatért.

A kettős leszármazás es utódlás nyomát itt is tetten érhetjük. Bodrogi Tibornak az unilineáris leszármazásra vonatkozó meghatározása (Bodrogi 1957, 4. old.) szélesebb értelmű értelmezését bizonyítja ez az ambundu irat is:

„Az unilineáris leszármazás számontartása azonban csak a rokonsági csoporthoz való tartozást határozza meg (patriágazat, matrinen-zetség, patriklán stb.), s mellette mindenkor megtaláljuk a rokonok kétdoldali számontartását is.”

E végrendelet elemzése kapcsán kiderült, hogy – a szakirodalommal és az általam a terepen gyűjtött adatokkal ellentétben – nem tiszt-

²⁰ *Meiundu*, *Mulundu*: a portugál oldalon harcoló afrikai kapitányok egyike, akinek a személynevéből tisztségnév lett (Cadornega 1972/1, 247. old.).

tán matrilineáris társadalomról van szó. Matrilineáris utódlású bilaterális leszármazási rendszer alakult ki az ambunduknál, amely – esetenként – apaági utódlással is párosulhat. Ugyanakkor szükségessé vált még egy, a hatalmi szerveződésben gyakran előforduló jelenség megmagyarázása. Az ambundu irataim elemzése során jöttem a honalapítók személyneveinek tisztségnévvé való átalakulásának folyamata; az egymás közötti hierarchiára és családi viszonyaikra kerestem magyarázatot. Cunnison elmélete szerint – amelyet „positional succession and perpetual kinship” (pozíciós utódlás és örökletes rokonság) néven foglalnak össze az afrikanisták – „a matrilineáris ágazaton belül Ego a saját generációban fivérként szerepel, az eggyel alatta levőben pedig anyai nagybácsi lesz. A rokonsági terminológia így valójában az ágazat élő és elhunyt tagjait két generációba helyezi el.” (Cunnison 1957, 23. old.) Ugyanez a kapcsolat tükröződik az öröklődő tisztségek között is. Az első honfoglaló tisztsége mindig az anyai nagybácsi szerepét tölti be egy később jövővel szemben, és az utódaik is követik ezt az egymás közötti hierarchiát. A rokonsági rendszer megértése nélkül értelmezhetetlenek egy adott etnikum belső hatalmi viszonyai. Ugyanakkor a leszármazási rendszer számontartásának vizsgálata közelebb visz minket a ráépülő hatalmi mechanizmus működésének megértéséhez.

Antropológiai szempontból érdekes tehát, hogy az anyai nagybácsi szerepe csak részlegesen érvényesül; Dom Andreza – a pozicionális utódlás elve alapján – hol az egyik, hol a másik anyaági rokonságához költözik. De az erőviszonyok döntenek, és a Capelle-ágazat uralja a Caxinda-ágazatot.

Az irat érdekessége még, hogy a végrendelkező nem tár ki rabszolgái elrablásának okára. Szerencsére Caxinda falu 18. századi iratai között található az António Andreza ügyét képviselő rokon 1774-ben keltezett, a portugál katonai erődben, Ambacában rögzített peranyaga. A per részletes leírásából kiderül, hogy Andreza a rokonságával Capelle falufőnök területén tartózkodott, és Matari nevű unokahúga maniókát lopott Capelle földjéről. A helyi igazságszolgáltatás ezt bűnnek (*quituchi*) minősítette, és a büntetés Matari testvérének, Dom Manoelnek²¹ rabszolgaságba történő eladása lett. Ezt a hagyományos

²¹ A peranyagban Dom Manuelt António Andreza unokaöccsének nevezi az írnok, António Andreza kimbundu nyelven tett és portugálra fordított nyilatkozatában viszont a helyi írástudó már Andreza fiaként tünteti fel. A kimbundu nyelvben ugyanazt a szót használják az anyaági nagybácsi fiára és

ambundu igazságszolgáltatást Andreza nem fogadta el, és a portugál jogrendszer szabályait szerette volna érvényesíteni, azaz a szabad ember elrablását és rabszolgává tételét megbüntetni.

Andreza eljárásában mindkét jogrendszernek megfelelő eljárásokat megkülönböztethetünk. Amikor házirabszolgáit lopták el, akkor nem élt a megtorlással, de amikor a fiát lopták el, akkor ugyanynyi rabszolgát rabolt el, amennyit tőle elraboltak (ambundu eljárás); ugyanakkor fia kiszabadítása céljával (akinek elrablása és rabszolgává tétele a maniókálopás miatt az ambundu jog szerint jogos eljárás volt) portugál segítséget keres.

Az elemzés tanulsága, hogy az afrikai szükségleteket rögzítő iratok értelmi szerzői, „ihletői”, a falufőnökök kettős stratégiát alkalmaznak. Az írás segítségével nemcsak az afrikai hagyományokat rögzítik a jövő generációk számára, hanem a portugál jogrendszerben számukra előnyös tételeket beemelik nyilatkozataikba, és végrehajtásukhoz portugál segítséget kérnek. E kiválasztott irat elemzése nyomán talán elgondolkozhatunk azon, hogy a kultúrák találkozása gyarmati helyzetben nemcsak egy hierarchikus alapon működő asszimilációval – esetleg teljes bekebelezéssel – járhat, hanem spontán, kreatív kölcsönzési folyamatok kialakulásával is.

Összegzés

Az ambundu falufőnökök kéziratтары betekintést adnak a rabszolgaság afrikai szemléletébe.

Az 187 iratból 50 tartalmaz rabszolgaságra vonatkozó adatot, melynek segítségével könnyebben megérthető az afrikaiak felfogása az ambundu hatalmi rendszerről és ennek kapcsolata a transzatlanti és belső rabszolga-kereskedelemmel. A rabszolgaságra vonatkozó ambundu nézőpont közvetlen összefüggésben áll a gyarmati viszonyok közötti mindennapi élet dinamikájával. A 18. század jelentette a transzatlanti rabszolga-kereskedelem csúcsát Angolában, amely erős kiha-

unokaöccsére, amelynek a portugál megfelelője a „valakinek a fia” elnevezés. Az erőd őrnöke feltehetőleg a fordítás előtt tisztázta a családi viszonyokat, a helyi írástudó pedig tükörfordítást végzett.

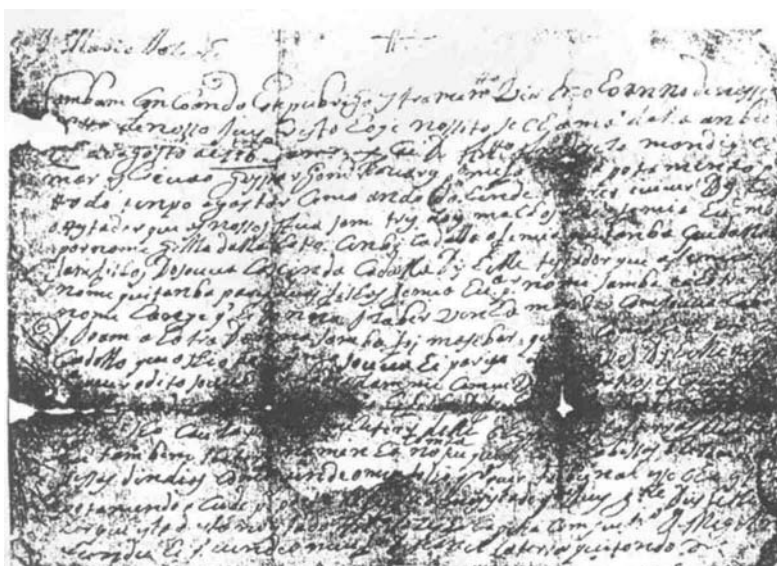
tással volt a szabad emberek gyakori elfogására és rabszolgává tételére, a szomszédok házirabszolgáinak elrablására.

A 19. század illegális rabszolga-kereskedelme idején új forrást jelentett az ágazatvezetők részvétele a rabszolga-kereskedelemben, tudniillik, hogy saját családtagjaikat zálogosították el, vagy azonnal értékesítették. Feltehetőleg az erőteljesebb portugál közigazgatás jelenléte miatt beszűkült a szomszédos falvakban élő szabad emberek elrablásának lehetősége, ezért a saját ágazatukon belül kerestek utánpótlást.

A portugál közigazgatás látható módon nem avatkozott be az ambundu társadalom belső ügyeibe; teljes mértékben a megválasztott, majd a 20. században az általa kinevezett afrikai vezetőkre bízta a helyi konfliktusok, így a rabszolgaügy kezelését is. Ezért a rabszolgaság jelenléte az ambundu iratokban a gyarmati helyzeten belüli belső fejlődés következménye, mely egyszerre függ a házirabszolgaság intézményének hagyományaitól és a nemzetközi rabszolga-kereskedelem keresletétől. E két tengely mentén kialakul a rabszolga mint „pénzforrás” fogalma, mely a nemzetközi rabszolga-kereskedelem teljes felszámolása, a rabszolgaság intézményének betiltása után is tovább élt, noha lényegesen kisebb dimenzióban, még a 20. században is. A két rabszolgatartó rendszert egyesítve, a házirabszolgát termékért, pénzért lehetett vásárolni, családtagokra átörökíteni. A rabszolga, mint áru, egyénenként jelent meg, megszűnt a csoportos jellege és az evvel járó szolgáltatásai is.

A további kutatást igénylő kérdések

Milyen mély hatást gyakorolt a transzatlanti kereskedelem az ambundu társadalmi kódexre, megnövekedett-e a nem megfelelő magatartások, az egész társadalomra káros bűnök típusainak és előfordulásainak a száma? Milyen szerepet töltött be a házirabszolgák csoportja az ágazatok szervezte közösségi életben? A házirabszolgák száma növekedett-e a transzatlanti rabszolga-kereskedelem ideje alatt, és mi történt vele a rabszolgaság intézményének betiltása után? A munkabérért szerződtetett afrikaiak betöltötték-e a házirabszolgák rendszerének megszűnése után hagyott űrt?

1. számú melléklet: A rabszolgává válás okai

A rabszolgává válás okai	Falvakénti felosztásban					Luamba (1 eset)	Ngolome Kiluanje (1 eset)
	Bango a Caputo (5 eset)	Bango a Pacaça (2 eset)	Caculo Cangola (5 eset)	Candumba (1 eset)	Caxinda (17 eset)		
Opanda				Utazás alatt elkövetett opanda (1796).	Nagybúcsi opandar követ el, ezért unokahúgát zálogba vették (1852, 1871).		
Quituchi	Nagybúcsi vétke miatt eladtak egy rokont (XVIII. sz., dátum nélkül).		A baninlopást rabszolgával kártalanították (1790).		Unokahúgát nagybátyja boszorkányság miatt rabszolgának adta el (1852). Unokahúg nem látta vendégül nagybátyját ezért eladták fiát rabszolgának (1852).		
A rabszolga mint adó			Rabszolgánól fizetik az adót (1879).		Rabszolgánól fizetik az adót (XIX. sz., dátum nélkül).		
Az ágazat tisztségára				Hivatkozás a soba ágazatának rabszolga- mentes tisztségára (1796).		Hivatkozás a soba ágazatának rabszolga-mentes tisztségára (1796).	
A rabszolga mint drucikk		Soba foglyul esett rokonát rabszolgával váltja ki.	Földet vesznek női rabszolgáért (XIX. sz., dátum nélkül).		Sónyalábok felajánlása szokott rabszolgáért (1762). Földvásárlás rabszolgáért és árúért (1774).		
Szabad ember eltráblása	Rabszolgának adják el a soba fiát, mert nem fizetett adót feljebbvalójának (XVIII. sz., dátum nélkül).				Soba fiának eltráblása (1762). Szabad ember rabszolgaként eladása (1774).	Szabad rokon eltráblása (1720).	
Rabszolga eltráblása és újraeladása					A házrabszolgák eltráblása, eladása és visszakövetelése (1762).		

A rabszolgává válás okai	Falvankénti felosztásban						
	Bango a Caputo (5 eset)	Bango a Pacaça (2 eset)	Caculo Cangola (5 eset)	Candumba (1 eset)	Caxinda (17 eset)	Luamba (1 eset)	Ngolome Kiluanje (1 eset)
Szabadságlevél	Ambundu férfi felszabadítja rabszolgánójét (XIX. sz., dátum nélkül).						
A rabszolga mint ajándék		Soba rabszolgakísérőjét ad lányának hozományul (1766).	Rabszolgánót adnak ajándékol rokonnak (1790, 1879).				
Rabszolga az örökségben					A soba fiai rabszolgákat örökölnék apuktól (XIX. sz., dátum nélkül).		
Tilalom a házirabszolgák eladására			A házirabszolgalány és leszármazottai eladásának tilalma (1790).				
Szabad ember rabszolgakénttel Vádolása	Szabad embert rabszolgasággal vádolnak (XVIII. sz., dátum nélkül).						
Földbitorlás rab-szolgaszerzés reményében	Soba földjét jogtalanul elfoglalhatja feljebbvalója rabszolgáért és szövetségért (1847).						
A rabszolga mint szökőember					A rabszolga mint kovács (1762).		
Házirabszolgák utazása					Soba utazása a házirabszolgával (1774).		
Rabszolga-vásárlás					Rabszolgavétel (1907, 1913, 1916).		

2. számú melléklet

Caxinda, 1762 augusztus 27. Jesús Maria Jozephe	Jezus, Maria, Jozsef	+
Sambam con coando Este pubriço estromento vir no ho anno de nassime nto de nosso Jesus Cristo hoje no ssito se chama dalla anhua	E közirat által tévessen közzé, hogy a mi Urunk Jezus Krisztus születésének évében, ma Dalla Anhua nevű helyen	
27 de agosto de 1762 annos Eu Dom Antonio Andreza mandei cha mar escriuão Gaspar Gomes Thauares para me fazer esta potamento para tudo tempo agastar como ando dohonde a morer e uiuer Dis helle	1762. augusztus 27-én, Urunk Jezus Krisztus születésének évében én, Dom Antonio Andreza hivattam	
o ttestador que as nossos Aua sam tres dois machos e hurna femia hum macho	Gaspar Gomes Thauares írnotok, hogy készítse el számomra ezt a feljegyzést a hátralevő időm alatt, mivel én élet és halál között vagyok. Én, a végrendelező mondom,	
por nome Golla dalla hotro Cinby Cadalla a femia quitanba quidalla	hogy nagyszüleink hármán vannak, két férfi és egy nő.	
sam filhos Do souua Caxinda Cadalla Dis helle testador que a femia por nome quitanba parej duas filhas femia hurna por nome Samba e a hotra por	Az egyik férfit, Golla Dallának hívják, a másikat pedig Cinby Cadallának, s a nő neve Quitamba Quidalla.	
nome Hunge que he Donna Izaber venha masebar com souua Cabata	Ők Caxinda falufőnök fiai. Ő, a végrendelező kijelenti, hogy az asszonyt, akit Quitanbának hívnak, két lányt szült. Az egyiket Sambának hívják, a másikat pedig Hungének,	
Dom Joam a hotra Donna Samba foi masebar queta Camoheze em Capelle	akit másként Dona Izabernek is hívnak. Ő férhez ment Cabata falufőnökéhez, Dom Joamhoz. A másik lány, Dona Samba, Queta Camohezéhez ment feleségül Capele Cadollóban,	
Cadollo que o Thio do mesmo souua hé parej poviru de o nossos Dis helle testador	aki nagybátyja ugyanannak a falufőnöknek, aki minket szüle-letelepített. Ő, a végrendelező azt mondja,	
para auer o ditro souua ser Ladradam me comeu venta coatos escruos pello	hogy ugyanez a falufőnök egy nagy tolvaj, és négy rabszolgámat rabolta és adta el.	
Capelle andico este nouo souua he filho Dom Francisco Capelle unbern me comeo	Ez az új falufőnök Dom Francisco Capelle fia, ő elrabolta és eladta az egyik fiamat.	
hum filho cauza por que me retirei delle chegei nestas terras de Cabata	Emiatt otthagytam őt, és megérkeztem Cabata területére.	
Eú tambem lhe tirei na minha comta no seu quijico 4 cabessas de rezam de duas	És én is elvettem két kiváló rabszolgával egyenértékű négy rabszolgát az ő házirabszol- gáiból,	
pessas dindias como uindeo meu filho quarquer trebunal esse lhe este meu potamendo acude por parte de Rei sua majistade quem Deus guarde Dis helle testa	mivel ő eladta fiamat. Bármely bíróság, amelyik elolvassa ezt a feljegyzést, a Király Örméltósága nevében – akit Isten óvjon – nyújtson segítséget. Ő, a végrendelező mondja,	
dor que este que está no estado Antonio Jozephe Capelle com seu lrmão Dom Migl me	hogy a mostani falufőnök, Antonio Jozephe Capelle fivérével, Dom Migl Melunduval együtt	
Lundu hé que uendeo meu filho Dom Manel da terra quitondo	adták el fiamat, Dom Manuelt, akit a szülőföldjén Quitondónak hívnak	
assinatura na margem esquerda Dom Antonio Andreza	[a bal szégyélyn alálrás] Dom Antonio Andreza	

Irodalom

BODROGI Tibor

- 1957 A néprajzi terminológia kérdéséhez. Társadalomszervezet: vérségi kapcsolatok, *Ethnographia*. 68., 1., 4. old.

CADORNEGA, António De Oliveira De

- 1972 História Geral das Guerras Angolanas (1680–1681), 3 köt., Szerk. José Matias Delgado és Manuel Alves da Cunha, Lisszabon.

CASTRO, Yeda Pessoa De

- 2001 *Falares africanos na Bahia*. Rio de Janeiro.

CUNNISON, Ian

- 1957 History and Genealogies in a Conquest State. *American Anthropologist*, 53., 1., 20–31. old.

FORTES, M. – DIETERLEN, G.

- 1965 *African Systems of Thought*, London.

HEINTZE, Beatrix

- 1985 *Fontes para a história de Angola do século XVII*, Wiesbaden.

RIBAS, Oscar

- 1994 *Dicionário de regionalismos angolanos*, Matosinhos.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1961 *Vásárhelyi testamentumok*, Budapest.